

Mírové operace OSN jako nástroj zabezpečení míru

The UN, Peace and Force. Editor Michael Pugh. Frank Cass and Co., Ltd, London 1997, 209 stran, ISBN 0 7146 4759 4.

Problematika mírových operací OSN se v posledních letech stává stále častějším předmětem diskuzí. To souvisí s větší četností konfliktů ve světě, kdy je OSN postavena před skutečností, které vyžadují mírové operace. Diskuze je vedena nejen v oblasti formálně právní, ale též v oblasti praktické. V prvním případě jde o zkoumání Charty OSN, z níž se jako ze základního dokumentu všechna řešení odvíjejí. Druhá oblast souvisí jak s logistikou konkrétních operací, tak zvláště se zajištěním potřebné vojenské síly. Realizace mírových operací totiž velmi často naráží na finanční problémy, které jako limitující faktor obvykle přesahují možnosti řádného rozpočtu OSN. Současně zde hrají svou významnou roli i politické otázky a s nimi spojené postoje velmocí – stálých členů Rady bezpečnosti.

V poslední době se v České republice objevilo několik článků v odborném tisku¹ i v publikacích vydaných Ústavem mezinárodních vztahů,² které byly věnovány této problematice. Na knižním trhu se objevil i velmi zajímavý sborník statí *Michaela Puga* *The UN, Peace and Force*. Ten obsahuje názory deseti odborníků, zabývajících se otázkami, které v Chartě OSN nalezneme především v kapitolách VI a VII.

Autoři tohoto sborníku se snaží z různých hledisek analyzovat rozpory, které vznikají mezi požadavkem, aby OSN mobilizovala své síly k zabezpečení míru, a jejich schopností realizovat tento úkol. Většina diskuzí se nakonec soustřeďuje na otázky preventivní diplomacie a jejich možností, na otázky týkající se rozsahu mírových operací a konečně na otázky kritérií při hodnocení realizovaných mírových operací. Přitom jednotlivé stati sborníku jsou zajímavé především svou hloubkou a šíří některých problémů.

John G. Ruggie, politolog z Columbijské univerzity v New Yorku, se zabývá otázkou kolektivního použití síly v praxi OSN. Soustřeďuje se na kapitolu VII Charty a v úvodu poukazuje na zkušenosti, z nichž vycházeli ti, kdož se na její formulaci podíleli. Byl to neúspěch politiky usmiřování, který agresorům před válkou dával prakticky volnou ruku k jejich rozpínavosti. Proto se na rozdíl od Společnosti národů hovoří v Chartě o Vojenském štábním výboru (článek 45, 46, 47),³ jenž by měl řídit vojenské operace v rámci OSN. Toto opatření dává OSN důvěryhodnost oproti Společnosti národů tím, že „*Spojené národy tak mají zuby*“.⁴ Dále autor poukazuje na to, že se v diskuzích střetávaly dvě koncepce – stálé mezinárodní síly, nebo ad hoc vojenské síly, soustředěné podle potřeby na základě kontingentů členských států. Poválečný vývoj rozhodl o druhé variantě. Vojenský štábní výbor ukončil svou činnost v létě roku 1947 a úvahy o společných silách skončily v srpnu 1948, obojí pod vlivem začínající studené války.

Mírové operace podle Charty OSN byly např. schváleny v Radě bezpečnosti velmi zřídka a soustřeďovaly se v podstatě na monitorování dodržování jejich opatření (např. na podzim roku 1956 v souvislosti s válkou na Suez). Pokud jde o válku v Koreji, jednotky pod vlajkou OSN byly organizovány na základě rezoluce Valného shromáždění č. 377/1950, nikoli přímo s odvoláním na kapitolu VII Charty, ale spíše podle článku 99 o ohrožení mezinárodního míru a bezpečnosti. Řadu mírových operací OSN v době studené války sice autor neuvádí (1948 Jeruzalém, 1949 Indie/Pákistán, 1960 Kongo, 1962 Západní Irian, 1963 Jemen, 1964 Kypr, 1974 Libanon, 1988 Afghánistán/Pákistán, Írán/Írák, Angola a další), a to zřejmě proto, že se soustředily spíše na zmíněné monitorování a na pozorovatelské úkoly a nedosáhly (s výjimkou Konga) větších počtů ozbrojených sil.

Po skončení studené války prakticky od roku 1989 dochází v rozsahu i charakteru mírových operací k důležitým změnám, které nově formuloval pro summit Rady bezpečnosti v roce 1992 generální tajemník OSN ve své Agendě pro mír.⁵ Po skončení studené války získaly mírové operace nový rys také v tom, že v období 1988–1994 z 21 nových mírových operací OSN bylo třináct, které řešily spíše vnitrostátní spory (především etnické – např. 1992 Somálsko, 1992 Mosambik, bývalá Jugoslávie, 1993 Rwanda) než spory mezistátní.

Na několika příkladech ukazuje autor rozdílný přístup velmocí k otázce operační doktriny mírových operací. Další problém J. G. Ruggie spatřuje v otázce jednotnosti systému velení a zodpovědnosti vůči mírovým silám v operačním a strategickém smyslu.⁶ Autor tento problém pokládá za doposud nevyřešený, protože kromě zodpovědnosti generálního tajemníka a Rady bezpečnosti chybí OSN nejvyšší společné odborné vojenské velení. To platí i v těch případech, kdy mírové operace zabezpečují síly mimo OSN, jako je např. NATO. Ruggie považuje za potřebné dnes znovuobnovit strategické řízení členy Vojenského štábního výboru podle článku 47/3 Charty. V závěru své stati logicky konstatuje, že situace mírových operací byla v období studené války velmi složitá a prakticky omezená, ale v nových podmínkách není situace o nic jednodušší, spíše naopak, protože přináší nové problémy finančního rázu.⁷

Raimo Väyrynen, politolog a právník, který působil na univerzitě v Helsinkách a v Notre Dame, Indiana v USA, se zabývá preventivními akcemi a celou problematiku analyzuje na neúspěchu v bývalé Jugoslávii. Vychází z již zmíněného Ghálího projektu Agenda pro mír. Jako předchůdce jím formulované preventivní diplomacie řadí Väyrynen aktivity bývalého generálního tajemníka Daga Hammarskjölda v roce 1958 v Libanonu a v roce 1960 v Kongu, jenž se dostával do konfrontace s velmocemi, především s USA a s tehdejší SSSR. Ve své iniciativě Hammarskjöld vycházel především z článku 99 Charty. V případě dokumentu z roku 1992 (a Dodatku z roku 1995) Väyrynen vyzdvihuje nové jevy v praxi OSN, tj. možnost zapojení regionálních organizací, jako je OBSE, OAJ, OAS, NATO apod., do preventivní diplomacie a udržení míru.⁸ Za základní prvky preventivní diplomacie pokládá včasné varování, vyhledávání informací, budování důvěry, které nejdříve analyzuje v obecné rovině.⁹

V další části se autor zaměřil na konkrétní rozbor neúspěchu preventivní diplomacie v bývalé Jugoslávii. Přitom velmi podrobně ukazuje neúspěch KBSE (OBSE) již v roce 1991, obdobně jako ES a ZEU v téže době, kdy se jako hlavní chyba ukázala volba varianty diplomatického uznání jednotlivých států, na něž naléhalo Německo, místo vyhlášení sankcí až do zastavení bojů.¹⁰ Väyrynen naznačuje zajímavé zákulisní motivy jednání ze strany evropských mocností. V zájmu zachování jednoty ES při zpracování Maastrichtské smlouvy Německo ustoupilo v otázce společné zahraniční a bezpečnostní politiky Evropské unie a v otázce Evropské měnové unie. Francie, Itálie a Velká Británie proto souhlasily s uznáním jednotlivých jugoslávských republik jako samostatných států bez ohledu na problémy, které to obsahovalo (otázka hranic, národnostního složení, vzájemné vztahy v bývalé SFRJ, podmínky rozdělení aj.). A právě v tom vidí autor základní chybu a příčinu následující občanské války v bývalé Jugoslávii. Zdejší národy tak byly zbaveny možnosti rozhodnout o transformaci státní formy Jugoslávie (federace, konfederace či samostatné národní státy). Největším problémem se stalo řešení mnohonárodnostního složení v Bosně a Hercegovině. Teprve po neúspěchu ES a ZEU v prosinci 1991 se západní Evropa obrátila na OSN, aby zasáhla do sporů mezi Chorvaty a Srby. Tomu měla od února 1992 pomoci mírová operace jednotek UNPROFOR. Její mandát byl však nedostatečný, jednotky neměly potřebnou vojenskou sílu a staly se spíše „zajatcem“ válčících stran. Teprve v roce 1993 byla síla UNPROFOR využita úspěšněji v Bosně při zabezpečení humanitních akcí a při pomoci generálnímu komisaři OSN pro uprchlíky (UNHCR). Při analýze akcí OSN autor dochází k závěru, že se na neúspěchu podepsaly velmocí, které se na počátku sporů odmítly v mírových operacích OSN přímo angažovat, dále rozpad SSSR a příprava dohod o Evropské unii,¹¹ jimž věnovaly větší pozornost než vývoji v bývalé Jugoslávii. Udržení míru může

uspět jediné tehdy, pokud je v souladu se zájmy všech bojujících stran, pokud podporuje status quo, výhodný pro všechny, a hrozba použití síly je jen tehdy reálná, pokud je schopna vynutit si zachování a udržení míru.¹²

Nigel D. White, britský právník z univerzity v Nottinghamu, se zaměřil na právní analýzu postavení mírových sil z hlediska výkladu Charty OSN. Velmi zajímavá je především jeho analýza pravomocí jednotlivých orgánů Spojených národů, jako jsou Valné shromáždění, Rada bezpečnosti, generální tajemník a Mezinárodní soudní dvůr. Zvláště zajímavá fakta přinesl především o otázce kompetencí Valného shromáždění a Rady bezpečnosti, které za studené války byly mj. také předmětem sporů mezi USA a tehdejšími SSSR o zřizování mírových sil. Tyto spory vycházely z výkladu článku 12 a 14 Charty OSN, které se týkají iniciativ Valného shromáždění. Zatímco SSSR trval na rigorózním výkladu článku 12, protože měl v Radě bezpečnosti právo veta, Mezinárodní soudní dvůr v otázce výkladu se na základě reality mírové operace v Kongu přiklonil svým rozhodnutím k právu Valného shromáždění zřizovat mírové síly též ze své iniciativy.¹³ V této souvislosti autor upozornil na odlišnost při rozhodování o pomoci vojenských sil pod vlajkou OSN ve válce v Koreji, které se opíralo o rezoluci č. 377 ABC/V Valného shromáždění, nazvanou Spojení pro mír (Uniting for Peace, 1950). Za předchůdce pozdějších mírových operací OSN v tomto období považuje operace na Sinaji v roce 1956, v Kongu v roce 1960 a na Západním Iríanu v roce 1962, kde se rozhodovalo za účasti Valného shromáždění. Teprve ke konci studené války opět získala rozhodující slovo v těchto otázkách Rada bezpečnosti.¹⁴ Kompetence Rady bezpečnosti jsou v tomto smyslu podle autorova názoru jednoznačněji formulované, než je tomu v případě Valného shromáždění.

Při rozhodování Rady bezpečnosti se zastavil i u role USA, které v řadě mírových operací mají důležité slovo, ať již finanční, nebo díky přímé účasti jejich ozbrojených sil. Týká se to jak stanovení délky operace, tak především jejího vojenského velení (Haiti 1993).¹⁵ Pokud jde o roli generálního tajemníka OSN v problematice mírových operací, je určena Chartou, především jejím článkem 99, který mu umožňuje projevit iniciativu při ohrožení bezpečnosti. Zde je to především otázka spolupráce s Radou bezpečnosti. Tyto otázky projednává především s velmocemi a poté rozhoduje o dalším postupu. Někdy ovšem jednal i bez Rady bezpečnosti (Afgánistán 1988) a teprve dodatečně záležitost předložil Radě bezpečnosti.¹⁶ Ale např. v roce 1997 se ukázalo, že konfliktní otázky genocidy ve Rwandě od roku 1993 předložil Radě bezpečnosti opožděně, tj. v době, kdy již propukla v plné síle. Předtím jednal pouze se zástupci velmocí a Rada bezpečnosti informována nebyla. To potvrdilo jednání Rady bezpečnosti, kde na vážnost situace též upozornila např. česká delegace ihned ve svém prvním vystoupení v lednu 1994.

Ještě na jeden právní aspekt mírových operací *White* upozorňuje, a to na místo regionálních organizací při realizaci těchto operací OSN (ty se jich mnohdy účastní „jako subdodavatelé“ na základě rozhodnutí Rady bezpečnosti). Zdůrazňuje nutnost rozlišovat udržení míru od vynucování míru, v čemž se v minulosti vždy nepostupovalo důsledně. Uvedl např. zásah ozbrojených sil britského Společenství v roce 1979 v Jižní Rhodesii nebo akce Hospodářského společenství států západní Afriky (ECOWAS) v Libérii od roku 1990, které teprve v roce 1992 projednala Rada bezpečnosti ve smyslu článku 53 Charty a zřídila mírovou monitorovací skupinu (UNOMIL). Právě tento článek Charty se dostal do popředí i při dalších jednáních o spolupráci s regionálními organizacemi a lze říci, že se zmíněná spolupráce stala novým jevem při realizaci mírových operací po skončení studené války. O nasazení sil NATO (IFOR, SFOR) v Bosně a Hercegovině po podpisu dohod v Daytonu dne 21. 11. 1995 rozhodla Rada bezpečnosti podle zmíněného článku, i když formálně byly o účast požádány jednotlivé státy v čele s USA. Pokud jde o NATO, vidí autor závažnější posun v tom, že se tímto nasazením vojenských kontingentů členů NATO a pod jeho velením změnil charakter tohoto doposud obranného paktu v nástroj kolektivní bezpečnosti.¹⁷ V té souvislosti připomeňme např. nutnost změny německé Ústavy, která do té doby zakazovala účast německého Bundeswehru na akcích mimo území členských států NATO.¹⁸

Duane Bratt, kanadský politolog z University of Alberta v Edmontonu, se ve svém příspěvku soustředil na otázku kritérií při hodnocení úspěšnosti mírových operací. Pro potřeby své analýzy dělí operace na komplexně úspěšné, mírně úspěšné a neúspěšné. Jako vzorek mu slouží 39 operací v letech 1946–1996. Z toho usuzují, že nezahrnuje úplně všechny.¹⁹ Jako kritéria si přitom stanovil: a) splnění mandátu Rady bezpečnosti; b) nakolik operace podpořila řešení základních příčin konfliktu; c) nakolik stabilizovala konflikt a zabránila zásahu sousedů nebo velmocí; d) nakolik zabránila ztrátám nebo omezila jejich počet v konfliktu. Dochází k závěru, že 11 bylo komplexně úspěšných, 9 mírně úspěšných a 19 neúspěšných,²⁰ což by znamenalo cca 50% úspěšnost. Autorovu snahu lze chápat jako příspěvek k hledání co neobjektivnějšího hodnocení mírových operací. I když asi ne všichni s jeho výsledky souhlasí, protože úplná analýza by si vyžádala dlouhodobější studium jednotlivých operací, poskytuje nám tento autorův přístup jednu z možností zamyslet se nad hledáním objektivních kritérií hodnocení mírových operací.

Jerzy Ciechanowski, politolog na univerzitě v Daytonu ve státě Ohio, se ve svém příspěvku věnoval použití kapitoly VII Charty v praxi Rady bezpečnosti OSN po skončení studené války. Předmětem jeho analýzy byly rezoluce Rady bezpečnosti po roce 1989. Novou situaci ilustruje skutečnost, že zatímco v letech 1946–1986 použila Rada bezpečnosti odůvodnění přijatých rezolucí podle kapitoly VII Charty pouze 8×, v letech 1987–1996 ze 105 rezolucí použila její ustanovení již 9×, z toho jen 3× v případě mezistátních konfliktů (válka Írán–Írák, válka v Perském zálivu a konflikt v bývalé Jugoslávii).²¹ Klasifikace třetího uvedeného případu je ovšem sporná, protože vychází pouze z formálních atributů – nebere v úvahu bývalou Jugoslávii jako původní celek, ale již rozdělenou na samostatné státy, což vzhledem k vývoji konfliktu není přesné a důsledné. V souvislosti s tímto rozbořením rezolucí Rady bezpečnosti se autor v závěru zabývá zákonnou závazností vynucovacích opatření různých rezolucí Rady bezpečnosti pro legislativu jednotlivých států.²²

Otázkami efektivnosti řízení mírových operací v OSN se zabývají *Donald C. F. Daniel* a *Bradd C. Hayes* ze školy válečného námořnictva USA v Newportu. Rozebírají především změny, které byly provedeny na úseku řízení mírových operací v Sekretariátě OSN. Byla zřízena tři nová oddělení – politických záležitostí, humanitárních záležitostí a mírových operací. V posledním oddělení vzniklo centrum pro stálý styk s jednotkami mírových sil ve světě, dále byl vytvořen útvar integrovaného plánování a provedena transformace oddělení polních operací (vznikly divize pro polní administrativu a logistiky). To vše zahrnuje též řadu dalších opatření. Reformu a změny odůvodňují autoři zvýšením efektivnosti mírových operací.²³

Stephen P. Kinloch, poradce Institutu mezinárodních studií v Ženevě, se ve svém příspěvku zamýšlí nad zřízením stálých mezinárodních dobrovolnických sil ve formě stálých sil rychlého nasazení, o nichž se často hovoří v souvislosti s reformou OSN po skončení studené války. Autor vychází z rozboru této otázky, jak se objevovala v různých návrzích od založení OSN. Sám si klade otázku, zda je toto řešení utopii nebo pragmatickým přístupem k řešení problému. Závěrem připouští utopičnost tohoto návrhu v současnosti, ale je přesvědčen o tom, že diskuze o této otázce musí i nadále pokračovat.

Domnívám se, že je možné souhlasit se závěry pořadatele sborníku *Michaela Pugh*, britského politologa na univerzitě v Plymouthu: „*Dosavadní znalosti o mírových operacích, tak jak jsou doposud tradičně definovány, rozvinuty a prováděny, jsou neadekvátní nebo nevhodné vzhledem k cílům, které rezoluce Rady bezpečnosti znamenají pro zachování míru a bezpečnosti v období po studené válce.*“²⁴ Rovněž jeho stanovisko, že „*je jasná potřeba dalšího výzkumu a kritického posouzení mezinárodních mírových sil*“²⁵ je velmi naléhavé jak z hlediska celosvětové organizace, tak z hlediska názorů jednotlivých velmocí i názorů jednotlivých zúčastněných států. V plné míře to platí i o naší republice.

Na závěr své recenze bych chtěl uvést, že kniha velmi dobře pojednává o dané tematice, že příspěvky jsou velmi fundované a že se de facto vzájemně doplňují. Z hlediska autorů a existence množství literatury vydané ve světě je možné předpokládat, že tato kniha je určena spíše pro odborníky než pro širší veřejnost. Mým záměrem bylo proto upozornit širší

odbornou veřejnost u nás na problematiku OSN vůbec a na otázky mírových sil zvláště. Je to dáno nutností faktu, že Armáda České republiky je po skončení studené války v daleko větší míře než dříve zapojována do činnosti těchto mezinárodních sil, ať již v rámci OSN, OBSE, nebo NATO. Podobné knihy by měly zajímat právě ty odborníky, kteří se v naší republice s touto problematikou v praxi setkávají nebo o ni rozhodují.

Karel Krátký

¹ Viz Kovanda, K.: Potřeba analyzovat mírové operace OSN. *Mezinárodní politika*, 4/1996, s. 21–23. Viz též Kovanda, K.: Zamyšlení nad mezinárodními sankcemi. *Mezinárodní politika*, 2/1997, s. 15–17. Viz rovněž Antušák, E.: Mírové operace OSN. *Vojenské rozhledy*, 3/1995, s. 42–49. Viz též Thomas, T. L.: Krizový management Spojených národů v Bosně. *Problémy a doporučení*. *Vojenské rozhledy*, 3/1995, s. 50–63. Viz rovněž Tůma, M.: Zvýší se účinnost mírových operací OSN? *Vojenské rozhledy*, 3/1995, s. 64–76. Viz rovněž Magnani, E.: Povaha a dynamika udržování míru. *Vojenské rozhledy*, 6/1995, s. 3–10. Viz též Sabolčík, D.: Mírové operace OSN – UNGCI (Irák 1994–1995). *Vojenské rozhledy*, 3/1996, s. 91–96. Viz též Žumár, L.: Armáda ČR v misi IFOR a v mírových silách OSN. *Vojenské rozhledy*, 1/1997, s. 18–24. Viz rovněž Turek, A.: Mírové operace. (AČR v mírových silách OSN a OBSE.) *Vojenské rozhledy*, 4/1997, s. 66–74.

² Česká republika v Radě bezpečnosti OSN 1994–95. Edice Česká zahraniční politika, sv. 2. Ed. K. Krátký. ÚMV, Praha 1997. O konkrétní účasti příslušníků armády ČR v mírových operacích viz *Česká republika a Organizace spojených národů*. Ed. K. Krátký. ÚMV, Praha 1995.

³ Vojenský štábní výbor se skládá z náčelníků štábů stálých členů Rady bezpečnosti nebo z jejich zástupců, tj. Číny, Francie, Sovětského svazu, USA a Velké Británie (článek 47/2). Viz *Charta Organizace spojených národů a statut Mezinárodního soudního dvora*. Informační centrum OSN, Praha 1968.

⁴ Pugh, M. (ed.): *The UN, Peace and Force*. Frank Cass and Co., Ltd, London 1997, s. 2.

⁵ Viz tamtéž, s. 5. Viz též Ghálí, B. B.: *An Agenda for Peace*. 2nd edition. UN New York 1995. Tato publikace obsahuje dva dokumenty generálního tajemníka OSN – ze 17. června 1992 a Dodatek z 3. ledna 1995. V nich jsou rozvedeny teze o preventivní diplomacii (tj. jak konfliktům předejít), o udržování míru (peacekeeping), o nastolování míru (peacemaking) a o vynucování míru (peace-enforcement). Zatímco udržování míru se řídí podle kapitoly VI a předpokládá souhlas stran zúčastněných na sporu, operace při vynucování míru takový souhlas nevyžadují a řídí se podle kapitoly VII Charty OSN. Oba dokumenty jsou rámcově věnovány též problematice reformy OSN, kterými se zabývá jak Rada bezpečnosti, tak i různé komise v rámci OSN i mimo ni.

⁶ Viz Pugh, M. (ed.): cit. dílo, s. 14.

⁷ Viz tamtéž, s. 17.

⁸ Viz tamtéž, s. 23.

⁹ Viz tamtéž, s. 26.

¹⁰ Viz tamtéž, s. 30–33.

¹¹ Viz tamtéž, s. 36.

¹² Viz tamtéž, s. 39.

¹³ Viz tamtéž, s. 49.

¹⁴ Viz tamtéž, s. 51.

¹⁵ Viz tamtéž, s. 53.

¹⁶ Viz tamtéž, s. 56.

¹⁷ Viz tamtéž, s. 59.

¹⁸ Autor uvádí již první zásah NATO do akcí v Bosně v roce 1994 ve formě náletů leteckých sil NATO proti bosenským Srbům na podporu jednotek UNPROFOR, který se ovšem vždy realizoval na žádost generálního tajemníka OSN a Rady bezpečnosti. V případě IFOR vycházel již mandát NATO z rezoluce Rady bezpečnosti č. 1031 z 25. 11. 1995, a proto nebyly potřeba detailní konzultace s generálním tajemníkem. Při použití síly jsou jednotky IFOR omezeny na sebeobranu, zatímco při vynucování míru musí jednak velení sil IFOR vyžádat o souhlas jednotlivé státy NATO i další, které jsou do nich zapojeny (včetně vojsk Ruské federace i např. Armády České republiky), a Radu bezpečnosti. Právě pevnou kontrolu ze strany OSN (Rady bezpečnosti) pokládá N. D. White za základní podmínku pro zachování účinnosti mírových operací, ať jsou realizovány kýmkoli – viz tamtéž, s. 59–61.

¹⁹ Sám upozornil na to, že jako neuzavřené operace nehodnotil UNAVEM III (Angola 1995) a UNTAES (Správa OSN pro přechodné období ve východní Slavonii 1996) – viz tamtéž, s. 65.

²⁰ Viz Pugh, M. (ed.): cit. dílo, s. 79.

²¹ Viz tamtéž, s. 85.

²² Viz tamtéž, s. 93–99.

²³ Viz tamtéž, s. 105–125.

²⁴ Tamtéž, s. 191.

²⁵ Tamtéž, s. 194.